

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
КАФЕДРА ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

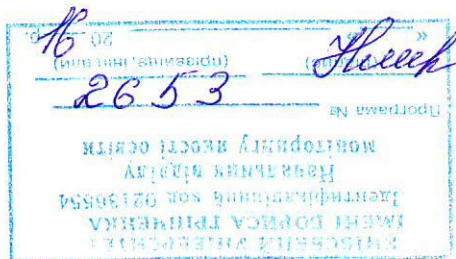

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор
науково-методичної та навчальної
роботи
О.Б. Жильцов
2016 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
Академічний рисунок

Галузь знань 0202 «Мистецтво»
Напрямок підготовки 6.020207 «Дизайн»
Освітній рівень – перший (бакалаврський)

Інститут мистецтв

2016–2017 навчальний рік

Розподіл годин звірено з робочим навчальним планом.

Структура типова.

Заступник директора з науково – методичної та навчальної роботи А.О.Таранник

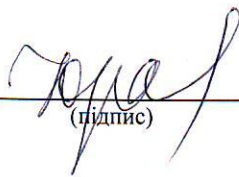
Робоча програма «Академічний рисунок» для студентів за напрямом підготовки 6.020207 «Дизайн».

Розробник: Височина Тамара Анатоліївна, викладач кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв

Протокол від «05» жовтня 2016 року № 2

Завідувач кафедри
образотворчого мистецтва

(підпис)

Ю.В.Романенкова

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	4
Структура програми навчальної дисципліни	
1. Опис предмета навчальної дисципліни	8
II. Тематичний план навчальної	9
III. Програма	
3 семестр	
Змістовний модуль 1. Вивчення закономірностей розташування гіпсової та живої голови людини в площині аркуша	10
Змістовний модуль 2. Вивчення закономірностей побудови конструкції і руху гіпсової голови людини	11
IV. Навчально-методична карта студента	12
V. Плани практичних занять	13
VI. Система поточного та підсумкового контролю	16
VII Методи навчання	18
VIII. Методичне забезпечення курсу	19
IX. Матеріально – технічне забезпечення дисципліни	19
X. Рекомендована література	20

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Робоча навчальна програма з дисципліни «Академічний рисунок» є нормативним документом Київського університету імені Бориса Грінченка, який розроблено кафедрою образотворчого мистецтва на основі освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів відповідно до навчального плану денної форми навчання.

Робочу навчальну програму укладено згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчання. Програма визначає обсяги знань, вмінь та навичок, які повинен опанувати бакалавр відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики, алгоритму засвоєння навчального матеріалу дисципліни «Академічний рисунок», необхідне методичне забезпечення, складові та технологію оцінювання навчальних досягнень студентів. Мета курсу – професійна підготовка фахівця з високим рівнем художньої майстерності в зображенні голови людини.

Завданням вивчення навчальної дисципліни є набуття базових знань з дисципліни «Академічний рисунок». Ознайомлення з основними напрямками розвитку науки з дисципліни «Академічний рисунок» у вивченні методів і методики роботи зі студентами, формування цілісного бачення і уявлення, розвиток художнього смаку і навичок в роботі над творчими завданнями.

У результаті вивчення навчальної дисципліни відповідно до профілю програми бакалавра образотворчого мистецтва формуються загальні та фахові компетентності.

Загальні компетентності:

(Світоглядна, громадська, комунікативна, інформаційна, науково-дослідницька, самоосвітня);

Фахові компетентності:

- здатність використовувати у практичній діяльності досвід світової та вітчизняної шкіл з образотворчого мистецтва, методів та авторських прийомів провідних художників;

- володіння навичками візуального сприйняття і створення композицій, відтворення їх на полотні (папір чи інша площина) для зображення задуманого.

Результати навчання (Знання, практичні навички та вміння)

Знання: різноманітних прийомів, методів роботи над творчими завданнями з використанням особливостей національних традицій школи образотворчого мистецтва.

Практичні навички і вміння:

1. Уміння створювати атмосферу творчого підходу для роботи над завданням, використовуючи при цьому класичні зразки. Уміння аналізувати, визначати технічні прийоми виконання завдання та методичні прийоми наочного пояснення завдання.
2. Програмні результати навчання.
3. Готовність до фахової діяльності в галузі образотворчого мистецтва.
4. Здатність до науково-дослідницької діяльності у сфері мистецької діяльності.
5. Мисленнєва активність, творчий підхід у вирішенні нестандартних завдань.
6. Прагнення до особистісно-професійного лідерства та успіху.
7. Форма контролю: ПМК , поточні оцінки за виконання практичних завдань.

Програма передбачає послідовне вивчення шляхом виконання різних завдань з натури, починаючи з простих вправ з рисунка гіпсової голови, площинної голови, закінчуючи студюванням постановки гіпсової голови з класичного зразка. Вивчення натури в процесі виконання начерків з живої моделі має будуватись на невід'ємному зв'язку всіх елементів зображувальної мови: композиції, тонових, пластичних, просторових та світлотіньових співвідношень. Вся система навчання рисунка повинна сприяти розвитку образного і абстрактного мислення студентів, вихованню творчого професіонала.

Вказані в програмі навчально-практичні завдання необхідно розглядати як обов'язковий мінімум. Навчально-творчі завдання мають варіативний характер. Залежно від рівня підготовки студентів можна змінювати тематику завдань, а також визначати кількість годин на вивчення кожної теми. При цьому важливо зберігати дидактичні засади навчання. Практичні завдання потрібно орієнтувати на розвиток творчих здібностей студентів у процесі цілеспрямованого засвоєння прийомів, способів зображення та художньої системи.

Основою викладання курсу є виконання академічних постановок з натури, та короткочасних начерків. Кожне наступне завдання ускладнюється по зростаючій за методом послідовного засвоєння закономірностей системи навчання.

Структура програми поєднує такі основні напрями діяльності:

- Практичну роботу /навчальні завдання, начерки, замальовки, та творчі роботи/.
- Навчально-творчу діяльність під час виконання самостійних робіт, а також під час проходження плернерної практики.
- Самостійну роботу студентів, створення творчої роботи.

Пріоритетним у навчанні рисунка є творчий підхід педагога, зумовлений художнім методом та методично обґрунтований.

Викладання рисунка зобов'язує впроваджувати дидактичний принцип навчання, приділяти важливу увагу культурі навчання-пізнання й головного принципу дидактики художньої педагогіки – принципу наочного навчання.

Головні вимоги, які ставляться до рисунків – це реальне, правдиве зображення натури. Рисунки мають бути без помилок, виконані на високому професійному рівні реалістичного рисунка.

Після завершення семестру студент повинен:

- володіти знаннями та практичними навичками з рисунка гіпсової голови людини;

- легко орієнтуватись в теоретичних і методичних питаннях наочності і навчання, знати і володіти цими важливими засобами, які сприяють засвоєнню та закріпленню навчального матеріалу;
- знати історію методів викладання рисунка, вміти аналізувати твори мистецтва;
- володіти методикою викладання рисунка, користуючись наочними засобами в структурі навчального процесу.

Зміст програми передбачає методичне забезпечення процесу навчання рисунка, практичного опанування художньо-образної системи відображення предметних форм та явищ реального світу.

Основною умовою засвоєння навчального матеріалу предмета є виконання повного обсягу практичних завдань, вивчення теоретичного матеріалу, здійснення індивідуальної та самостійної роботи студентів.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

I. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«Академічний рисунок»

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітній рівень	Характеристика навчальної дисципліни
3 семестр	Шифр та назва галузі знань 0202 «Мистецтво» Шифр та назва напрямку підготовки 6.020207 «Дизайн» Освітній рівень перший (бакалаврський)	Нормативна
Кількість кредитів, відповідних ECTS:		Рік підготовки: 2-ий
2		3 семестр
Загальна кількість годин:		Контактних годин:
60 год.		28 год.
Семестровий контроль		з них: лекцій:
30 год.		-
Змістових модулів:		практичних:
2		28 год.
Тижневих годин:		Модульний контроль:
аудиторних:		2 год.
2		Самостійна робота:
самостійної роботи студентів:		-
-		Види підсумкового контролю:
		екзамен

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Академічний рисунок	Кількість годин						
	Усього	л	п	інд.	с.р.	м.к.	сем.к.
3 семестр							
Змістовний модуль 1. Вивчення закономірностей розташування голови людини в площині аркуша.							
Людина в образотворчому мистецтві. Методична послідовність роботи над рисунком гіпсової голови античного зразка.	2		2				
Серія вправ з рисунка гіпсової голови	2		2				
Рисунок гіпсової площинної моделі голови	10		10				
Разом за змістовим модулем 1	16		14			2	
Змістовний модуль 2. Вивчення закономірностей побудови конструкції і руху гіпсової голови людини.							
Конструктивний рисунок гіпсової голови.	14		14				
Разом за змістовим модулем 2	14		14				
Разом годин у 3 семестрі	60		28			2	30

III. ПРОГРАМА

3 семестр

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ I. Вивчення закономірностей розташування гіпсової голови людини в площині аркуша.

Заняття 1. Людина в образотворчому мистецтві. Методична послідовність роботи над рисунком гіпсової голови античного зразка (2 год.)

Аналіз творчих методів роботи українських та зарубіжних майстрів мистецтва. Необхідні знання в роботі над зображенням людини. Методика виконання навчальних завдань з рисунка гіпсової голови як початкових основ рисунка людини. Ознайомлення з класичними канонами в зображенні голови.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

Заняття 2. Серія вправ з рисунка гіпсової голови (2 год.)

Формат – А3. Графітний олівець.

Постановка: гіпсові голови чоловічої та жіночої статі, різного характеру.

Мета: визначити узагальнено форму голови. Схематизація образу.

Завдання: зарисовки образів «великої форми» голови, загальних деталей з легкою проробкою світлотіні.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

Заняття 3. Рисунок гіпсової площинної моделі голови (10 год.)

Формат – А3. Графітний олівець.

Постановка: обрубкована гіпсова голова.

Мета: вчитись бачити головне, ясно аналізувати форму без пасивного копіювання.

Завдання: побудувати в просторі рисунок голови з легкою передачею світлотіні на основних площинах.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ II. Вивчення закономірностей побудови конструкції і руху гіпсової голови людини.

Заняття 4. Конструктивний рисунок гіпсової голови з класичного зразка.

(14 год.)

Формат-А 2 Графітний олівець.

Постановка: Гіпсова голова класичного зразка нескладної форми: Венера, Діадумен. Рисунок-схема художника епохи Відродження А. Дюрера з зображенням конструктивного рисунка гіпсової голови.

Мета: оволодіння методом лінійно-конструктивного рисунка гіпсової голови.

Завдання: впевнено побудувати рисунок голови з просторовим розташуванням у форматі.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

IV. Навчально-методична карта дисципліни «Академічний рисунок»

3 семестр - разом: 60 год., з них: практичні – 28 год., МКР – 2 год.

Семестровий контроль - 30 год.

3 семестр		
Модулі	Змістовий модуль I	Змістовий модуль II
	Вивчення закономірностей розташування голови людини в площині аркуша	Вивчення закономірностей побудови конструкції і руху гіпсової голови людини
бали	102 б.	77 б.
Практичні заняття	Людина в образотворчому мистецтві. Методична послідовність роботи над рисунком гіпсової голови античного зразка. - 2 год. – 11 б.	Конструктивний рисунок гіпсової голови. - 14 год. - 77 б.
	Серія вправ з рисунка гіпсової голови - 2 год. – 11 б.	
	Рисунок гіпсової площинної моделі голови -10 год.- 55 б.	
154	14 год. - 77 б.	14 год. - 77 б.
25	МКР 1 - 25 б.	
Разом – 179 балів (коефіцієнт визначення успішності – 2,98; наприклад: 154 бали: 2,98 = 51,68 + 40 (бали за екзамен) = 91,68 = А за шкалою ECTS))		
40	Екзамен	

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Поточне тестування та самостійна робота				Змістовий модуль 2	Кількість балів без урахування коефіцієнта	Коефіцієнт	Кількість балів з урахуванням коефіцієнта без підсумкового екзамену	Екзамен	Загальна кількість балів
Змістовий модуль 1									
T1	T2	T3	МКР	T4					
11	11	55	25	77	179	2,98	60	40	100

V. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

3 семестр

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ I. Вивчення закономірностей розташування гіпсової голови людини в площині аркуша.

Заняття 1. Людина в образотворчому мистецтві. Методична послідовність роботи над рисунком гіпсової голови античного зразка.

(2 год.)

Мета: Вивчення аналіз творчих методів роботи українських та зарубіжних майстрів мистецтва.

Завдання: Виконати побудову обрубковки.

План виконання практичної роботи:

1. Виконання композиції в аркуші та побудови

Матеріали для виконання завдань: олівець, гумка, аркуш паперу.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

Заняття 2.Серія вправ з рисунка гіпсової голови (2 год.)

Мета: визначити узагальнено форму голови. Схематизація образу.

Завдання: зарисовки образів «великої форми» голови, загальних деталей з легкою проробкою світлотіні.

Постановка: гіпсові голови чоловічої та жіночої статі, різного характеру.

1 етап роботи: рисунок-начерк гіпсової голови простої форми 1 год.

2 етап роботи: рисунок-начерк гіпсової голови більш складної форми 1 год.

Матеріали для виконання завдань:Формат – А3. Графітний олівець.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

Заняття 3. Рисунок гіпсової площинної моделі голови (10 год.)

Постановка: обрубковочна гіпсова голова.

Мета: вчитись бачити головне, ясно аналізувати форму без пасивного копіювання.

Завдання: побудувати в просторі рисунок голови з легкою передачею світлотіні на основних площинах.

План виконання практичної роботи.

1 етап роботи: композиція рисунка, розміщення зображення на аркуші. Зв'язок окремих елементів між собою. Побудова зображення за правилами перспективи. 2 год.

2 етап роботи: конструктивна побудова рисунка з виявленням об'єму 4 год

3 етап роботи: передача легкої світлотіні 2 год.

4 етап роботи: узагальнення роботи. 2 год.

Матеріали для виконання завдань: Формат – А3. Графітний олівець.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ II. Вивчення закономірностей побудови конструкції і руху гіпсової голови людини.

Заняття 4. Конструктивний рисунок гіпсової голови з класичного зразка (14 год.)

Мета: оволодіння методом лінійно-конструктивного рисунка гіпсової голови.

Завдання: впевнено побудувати рисунок голови з просторовим розташуванням у форматі.

Постановка: Гіпсова голова класичного зразка нескладної форми: Венера, Діадумен. Рисунок-схема художника епохи Відродження А. Дюрера з зображенням конструктивного рисунка гіпсової голови.

План виконання практичної роботи.

1 етап роботи: уважно вивчити і розглянути натурну модель, композиційно розмістити зображення на аркуші. 4 год.

- 2 етап роботи: конструктивна побудова рисунка, виявлення та розподіл частин обличчя на лицьовій поверхні голови 4 год.
- 3 етап роботи: Тональне вирішення гіпсової голови. Розподіл тону: світло, тінь, рефлекс, півтінь, відблиск 2 год.
- 4 етап роботи: Уточнення конструктивної побудови після виконання тонального вирішення гіпсової голови. Просторова перспектива предметного середовища. Деталізація 2 год.
- 5 етап роботи: завершення роботи над гіпсовою головою. Узагальнення форми. 2 год.

Матеріали для виконання завдань: Формат-А 2 Графітний олівець.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

VI. СИСТЕМА ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Навчальні досягнення студентів із дисципліни «Академічний рисунок» оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок; розширення кількості підсумкових балів до 100.

Контроль успішності студентів з урахуванням поточного і підсумкового оцінювання здійснюється відповідно до навчально-методичної карти, де зазначено види й терміни контролю. Систему рейтингових балів для різних видів контролю та порядок їх переведення подано у таблицях 6.1.-6.2.

Таблиця 6.1

Таблиця для розрахунку максимальної кількості рейтингових балів
за видами поточного (модульного) контролю

№	Вид діяльності	Максим. кіль-сть балів за одиницю	ЗМ № 1, 2	
			К-сть один.	Всього балів
1	Відвідування лекцій	1	-	-
2	Відвідування практичних занять	1	14	14
3	Робота на практичних заняттях	10	14	140
4	Виконання завдання для самостійної роботи	5	-	-
5	МКР	25	1	25
Максимальна кількість балів за модулі				179
Максимальна кількість балів (поточний контроль)			179	
Коефіцієнт визначення успішності			2,98	
Кількість балів з урахуванням коефіцієнта без підсумкового екзамену			60	
Екзамен			40	
Підсумковий рейтинговий бал			100	

У процесі оцінювання навчальних досягнень бакалаврів застосовуються такі методи:

- Методи усного контролю: індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда, іспит.
- Методи письмового контролю: модульне письмове тестування; підсумкове письмове тестування.
- Методи самоконтролю: уміння самостійно оцінювати свої знання, самоаналіз.
- Представлення навчально-методичних та творчих робіт, семестровий перегляд.

Таблиця 6.2

Порядок переведення рейтингових показників успішності

Рейтингова оцінка	Оцінка за шкалою університету	Значення оцінки
A	90-100	<u>Відмінно</u> – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з можливими незначними недоліками.
B	82-89	<u>Дуже добре</u> – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок.
C	75-81	<u>Добре</u> – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-74	<u>Задовільно</u> – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, але достатній для подальшого навчання або професійної діяльності.
E	60-68	<u>Достатньо</u> – мінімально можливий (допустимий) рівень знань (умінь).
FX	35-59	<u>Незадовільно з можливістю повторного складання</u> – незадовільний рівень знань (умінь) з можливістю перескладання за умов належного самостійного доопрацювання.
F	1-34	<u>Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу</u> – достатньо низький рівень знань, що вимагає повторного проходження курсу.

Кожний модуль включає бали за поточну роботу бакалавра на практичних заняттях, виконання робіт.

Модульний контроль знань бакалаврів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля.

Кількість балів за роботу на практичних заняттях залежить від дотримання таких вимог:

- своєчасність виконання навчальних завдань;
- повний обсяг їх виконання;
- якість виконання навчальних завдань;
- самостійність виконання;
- творчий підхід у виконанні завдань;
- ініціативність у навчальній діяльності.

VII. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної та творчої діяльності

1) За джерелом інформації:

- Наочні: спостереження, ілюстрація, демонстрація.
- Практичні: вправи, начерки, замальовки, рисунки, етюди.

2) За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

3) За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів: з книгою; з репродукціями творів; використанням рекомендованих та обраних самостійно художніх матеріалів та інструментів; виконання індивідуальних навчальних проектів.

VIII. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ

- робоча навчальна програма;
- засоби підсумкового контролю, перегляд;
- методичний фонд;
- роботи студентів з фонду.

IX. МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

- Аудиторії, розраховані на роботу 12-15 студентів одночасно.
- Мольберти в комплекті для роботи студентів з натури .
- Планшети зазначеного формату.
- Софіти для освітлення натурних постановок.
- Підставки різних конструкцій і розмірів для натурних постановок.
- Предмети і драперії натюрмортного фонду.

X. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Ли Н. Основы учебного академического рисунка. Учебник; / Ли Н.Г. – М.: ЭКСМО, 2005. - 480с.
2. Ятченко Ю. М. Мистецтво рисунка / Ю. М. Ятченко. – К.: НАУ, 2005. – 60 с.
3. Попов М. Т. Альбом: рисунок, живопись / М. Т. Попов – К.: ТОВ «Європа Прінт», 2008. – 134 с.
4. Чиварди Дж. Рисунок. Обнаженная натура. Полный курс /Д. Чиварди. – М.: ЭКСМО, 2009. – 224 с.
5. Кирцер Ю. М. Рисунок и живопись: Учебное пособие.- 4-е изд. «Стереотип»./ Ю. М. Кирцер. – М.: Высшая школа: Издательский центр «Академия», 2001. – 27 с.
6. Фролов О. П. Проблемы повышения качества обучения рисунку в образовательном процессе ВУЗа./О. П. Фролов. - «Дизайн-освіта 2009». - Харків: ХДАДМ, 2009. - 160 с.
7. Аксенов К. Н. Рисунок. (В помощь начинающему художнику - оформителю) / Н. К. Аксенов. – М.: Плакат, 1987. – 192 с.

Додаткова

1. Гордон Л. Рисунок. Техника рисования фигуры человека. / Л.Гордон - М.: Эксмо-Пресс, 2000. – 144 с.
2. Гордон Л. Рисунок. Техника рисования головы человека. / Л.Гордон - М.: Эксмо-Пресс, 2000. – 120 с.
3. Барщ А. наброски и зарисовки / А.Барщ - М.: Искусство, 1970. -164 с.
4. Ростовцев Н.Н. Академический рисунок. Учебник для студентов худож.-граф. фак. пединститутов – 3-е изд. дополн. / Н.Н.Ростовцев – М.: Просвещение, 1995.- 239 с.
5. Ратнічин В. М. Перспектива. – 2ге вид./ В. М. Ратнічін. - К.: Вища школа,1977. – 90 с.

6. Молева Н. М. Выдающиеся русские художники-педагоги./ Н.М.Молева. – М.: Высшая школа, 1991. – 344 с.
7. Ростовцев Н. Н. Рисование головы человека. Учебное пособие / Н. Н. Ростовцев. – М.: Изобразительное и-во, 1989. – 304 с.
8. Ростовцев Н. Н. Очерки по истории методов преподавания рисунка / Н. Н. Ростовцев. – М.: Просвещение, 1983. – 240 с.